

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 262–269

doi 10.15421/26190220

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(477) «1921/1991»

Радянська статистика
як історичне джерело

Є. О. Кравченко

магістр історії, аспірант

ORCID: 0000–0001–9735–4144

ResearcherID: L-7131–2018

krava.eugene@gmail.com

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,

проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010

Анотація. *Мета статті* – розкрити специфіку радянської статистики як історичного джерела і особливості роботи з нею. *Методи:* компаративний, логічний, історичний, аналізу та синтезу, системний, історико-генетичний, метод історіографічного образу. *Основні результати:* в межах дослідження соціально-економічної історії СРСР вчені мають залучати великий інструментарій для роботи зі статистикою: від математичних коригувань переписів до врахування фальсифікацій і політичних впливів. Розглянуто ряд тем, включаючи радянську статистику як масове історичне джерело. У статті йдеться про актуальність

і доступність радянської статистики. *Стислі висновки:* вітчизняне та зарубіжне джерелознавство створило значну кількість концептуальних оглядів радянської статистики, проте актуальним залишається опрацювання потенційної джерельної бази задля розкриття регіональних аспектів розвитку СРСР і уточнення вторинної статистики. Важливим залишається питання перевірки цієї групи джерел на достовірність та репрезентативність. *Практичне значення:* результати дослідження можуть бути використані при вивченні різних сфер соціально-економічного життя: від історії народонаселення до господарства. *Оригінальність:* узагальнено досвід наукових розвідок та навчально-довідкових матеріалів, присвячених особливостям статистичних (масових) джерел. *Наукова новизна:* вперше до суто джерелознавчої проблематики цієї теми залучено досвід зарубіжної історіографії, а також поряд із характеристикою джерел подана історія статистичного відомства як впливового фактору їхнього творення. *Тип статті* – оглядова.

Ключові слова: СРСР, фальсифікації, масові джерела, достовірність, репрезентативність.

Надійшла до редколегії 17.06.2019

Прорецензована 06.09.2019

Рекомендована до друку 26.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 262–269

doi 10.15421/26190220

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(477) «1921/1991»

Советская статистика как исторический источник

Е. О. Кравченко

магистр истории, аспирант
ORCID: 0000–0001–9735–4144
ResearcherID: L-7131–2018
krava.eugene@gmail.com

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
проспект Гагарина, 72, г. Дніпро,
Україна, 49010

Аннотация. Цель статьи – раскрыть специфику советской статистики как исторического источника и особенности работы с ней. Методы: компаративный, логический, исторический, анализа и синтеза, системный, историко-генетический, метод историографического образа. Основные результаты: в рамках исследования социально-экономической истории СССР ученые используют обширный инструментарий для работы со статистикой: от математических корректировок переписей к учету фальсификаций и политических влияний. Краткие

выводы: отечественное и зарубежное источниковедение создало значительное количество концептуальных обзоров советской статистики, однако актуальной остается обработка потенциальной источниковой базы для раскрытия региональных аспектов развития СССР и поправок вторичной статистики. Важным остается вопрос проверки данной группы источников на достоверность и репрезентативность. Практическое значение: результаты исследования могут быть использованы при изучении различных сфер социально-экономической жизни: от истории народонаселения до хозяйства. Оригинальность: обобщен опыт научных исследований и учебно-справочных материалов, посвященных особенностям статистических (массовых) источников. Научная новизна: впервые в источниковедческой проблематике данной темы привлечен опыт зарубежной историографии, а также рядом с характеристикой источников представлена история статистического ведомства как влиятельного фактора их создания. Тип статьи – обзорная.

Ключевые слова: СССР, фальсификации, массовые источники, достоверность, репрезентативность.

Поступила в редколлегию 17.06.2019

Прорецензирована 06.09.2019

Рекомендована в печать 26.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 262–269

doi 10.15421/26190220

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508

Soviet statistics as a historical source

Ye. O. Kravchenko

Master of History

ORCID: 0000–0001–9735–4144

ResearcherID: L-7131–2018

krava.eugene@gmail.com

Oles Honchar Dnipro National University
72 Haharin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010

Abstract. *The main purpose of the article is to identify capabilities of soviet statistics as a historical source. Basic information on this type of historical sources is represented. The article is concerned with a significant tradition of the soviet society studying. Research methods:* comparative, logical, historical, analysis and synthesis, systematic, historical-genetic, method of historiographical image. *Main results:* the article describes a large toolkit for working with statistics: mathematical correction of censuses, research on falsifications and political pressure. A number of themes are considered including soviet statistics as mass historical source. The article reports on relevance and accessibility of soviet statistics nowadays. *Concise conclusions:* Ukrainian and foreign historians have created a large number of conceptual reviews of Soviet statistics. The author outlines some

classification types of soviet statistics. It is specially noted on little-known aspects of soviet sources studying. Special attention is given to the verification of statistics USSR for authenticity and representativeness. Internet sites with open access to soviet statistics are considered. The paper studies leading concepts about changing the accounting of economic and demographic indicators of Soviet Union. Stalin era is described as main factor in the development of soviet statistics. The article reveals this concept and scrutinize it critique in historiography. *Practical significance:* recommended for use by authors of articles about the economic and the population history. *Originality:* the practical experience of scientific research and reference materials devoted to the features of statistical (mass) sources is generalized. *Scientific novelty:* the first of proposed the image of development soviet statistics with source problems in historiography. The formation of central and local statistic bodies in Ukrainian and foreign studies is described. The article reveals the main statistic sources and scrutinize their critique in historiography. *Article type:* review article.

Keywords: USSR, Falsifications; Mass sources; Accuracy; Representativeness.

Received 17.06.2019

Reviewed 06.09.2019

Accepted 26.12.2019

Постановка проблеми. Сучасна вітчизняна та зарубіжна історіографія сформувала значний інструментарій для опрацювання статистичних джерел. Проте в контексті розгляду соціально-економічного життя СРСР залишається значна кількість вузлових проблем, пов'язаних з кількісними характеристиками суспільних процесів. Перед розглядом такого специфічного виду джерела, як статистика, варто згадати цитату, яку приписують англійському прем'єр-міністру Бенджаміну Дізраелі: «Існує три види брехні: брехня, нахабна брехня й статистика» (White, C., 1964, p. 15). Проте цінність подібних джерел важко переоцінити, адже вони розкривають кількісні зміни різних сфер життя суспільства: від економіки до демографії. Радянська статистика при всіх її суперечностях не є винятком для досліджень історії ХХ ст.

Історіографія. До питання особливостей радянської статистики зверталася значна традиція вітчизняної і зарубіжної історіографії. У радянському і пострадянському просторі проблематика автентичності, вірогідності та репрезентативності масових джерел досліджувалася в контексті розробки спеціальних курсів історичного джерелознавства (І. Ковальченко, В. Воронов, В. Кабанов, М. Румянцева, Ю. Русіна). Зарубіжна історична наука долучалася до аналізу статистичних джерел під час спеціальних розвідок, присвячених різним періодам існування Радянського Союзу (Л. Віола, Ш. Фіцпатрік, Р. Девіс). Детальніший огляд історіографії теми подано в основній частині дослідження.

Мета дослідження. Розглянуто феномен радянської статистики як історичного джерела та особливості її використання вітчизняною та зарубіжною історіографією.

Джерела. На нашу думку, в дослідженні висвітлено репрезентативну вибірку статистичних джерел, опубліковану за радянський та пострадянський історіографічний період. Це збірники офіційної (вторинної) статистики та оприлюднені розсекречені матеріали. Особливу увагу приділено потенційній джерельній базі задля уточнення або коригування кількісних даних про різні сфери суспільного життя СРСР.

Виклад основного матеріалу. Для початку слід вказати, що об'єктом розгляду цієї розвідки є статистика, природу якої плеяда дослідників радянського та пострадянського простору іноді відносить до виду масових джерел. У межах радянського джерелознавства існувало декілька підходів до визначення масових джерел – Б. Литвака та І. Ковальченка. Різниця у поглядах полягала в розумінні природи історичного джерела і його інформаційного навантаження. Наприклад, історик Б. Литвак виділяє такі ознаки масових джерел: од-

наковість обставин походження; типовість, аналогічність або повторюваність змісту; однотипність форми, яка має тенденцію до стандартизації, тобто наявність певного формуляру (Лубський, А. та Пронштейн, А., 1981, с. 5–7). На противагу йому джерелознавець І. Ковальченко зосередив увагу на суспільних явищах, що відображаються. Наприклад, зміст, структуру і взаємодію масових об'єктів-частин суспільної системи розкривають масові джерела. Вони в собі мають такі риси: велика кількість статистично однорідної інформації, єдиний механізм передачі інформації (форма), характеризують масове явище з різних сторін, багаті прихованою інформацією та допускають кількісні методи аналізу (Ковальченко, І., 1979, с. 6–9). Перша парадигма розглядає формальні ознаки і не відносить статистику до цієї групи джерел, а друга витікає зі змісту зображуваних явищ. При аналізі вказаних підходів російська історикinja М. Рум'янцева наголошувала на субстанції історичного джерела та його інформативності, а ознака масовості і тогочасної повсякденності має протиставлятися унікальністю (Румянцева, М., 1998, с. 334).

Сучасне джерелознавство має тенденцію до відділення статистичних джерел від масових, особливо в контексті розгляду новітньої історії. Наприклад, на пострадянському просторі у підручниках В. Воронова, Ю. Русіної, В. Кабанова щодо радянського періоду поняття «масового джерела» не вживається взагалі (Воронов, В., 2003; Русіна, Ю., 2015; Кабанов, В., 1998;). Це можна пояснити дисциплінарним оформленням статистики і розгалуженою системою обліку того часу порівняно з більш давніми періодами. Винятком є підручник «Історичне джерелознавство» за співавторства київського дослідника Я. Калакури, на сторінках якого методика роботи зі статистикою визначена через «масовість» цього джерела (Калакура, Я., Войцехівська, І. та ін., 2002, с. 154). Історіографія поза межами пострадянського простору не виділяє масові документи взагалі, узагальнюючи все статистикою (Graziosi A., 1999; Fitzpatrick Sh. & Viola L. eds., 1990).

Радянська статистика займає значний кейс джерелознавчих студій. Це не тільки важливий носій інформації про різні сфери життя, а й складний за рівнем вірогідності комплекс джерел. В основі визначення статистики лежить збір та обробка кількісних даних про певне явище чи процес задля аналізу їхнього стану або зміни. Робота з цим видом джерела вимагає від дослідника знань про організацію статистичної справи та міждисциплінарних підходів. Наприклад, ще при аналізі масових джерел ХІХ ст. радянське джерелознавство вказувало на необхідність кількісних і машинних

методів їхньої обробки та аналізу (Ковальченко, І. ред., 1979, с. 5). Окрім удосконалення інструментарію, слід наголосити на визначенні репрезентативності, вірогідності і точності даного корпусу джерел. Аналіз радянської статистики має враховувати певний рівень фальсифікації через політичний вплив на органи обліку.

Існує декілька видів класифікації одного з найбільших корпусів джерел з історії СРСР. Наприкінці 1970-х рр. вийшла колективна монографія «Массовые источники по социально-экономической истории советского общества», на сторінках якої здійснена спроба виділити такі різновиди статистики: джерела про народонаселення, матеріали з історії промисловості, робітничого класу та інтелігенції, сільського господарства та селянства (Ковальченко, І. ред., 1979, с. 373–374). В наступному десятилітті російський джерелознавець В. Кабанов стверджував про велику кількість критеріїв для класифікації: галузевий, широта та різноманітність програми обліку, кількість охоплених об'єктів для аналізу, способи вираження тощо (Кабанов, В., 1998, с. 583). Сучасне джерелознавство зосереджується на інформації про сферу суспільного життя, яку розкриває певний різновид джерел. Наприклад, британський історик Стівен Віткрофт, аналізуючи розвиток статистики за часів сталінізму, використовував галузевий критерій: від даних про народонаселення до культури та медицини (Wheatcroft, S., 1992, pp. 153–156). Подібного твердження дотримується дніпровський джерелознавець В. Воронов (Воронов, В., 2003, с. 292). Отже, на сьогодні радянська статистика представлена доволі однотипною класифікацією за критерієм висвітлення певної сфери суспільного життя або ж напрямком діяльності статистичних відомств. На нашу думку, досліднику слід звертати увагу на ступінь введення джерел до обігу, наявність вторинної обробки матеріалу, час та обставини створення джерела.

Історія головного органу обробки кількісних даних Радянського Союзу наповнена інституційними змінами: якщо до закінчення першої сталінської п'ятирічки це був самостійний центральний статистичний орган, то після 1931 р. відбулось його підпорядкування структурам Держплану СРСР під новою назвою – Центральне управління народногосподарського обліку. Формування післяреволюційної статистики СРСР довго визначали ленінські тези про користь старого земського обліку, якому більшовики додали централізованого управління. Певну автономію Центральне статистичне управління зберігало протягом першої половини 1930-х рр. Тому в історіографії це відомство, за влучним висловом знаного дослідника Ш. Фіцпатрік, має репутацію

одного з нечислених «островів свободи», яких тривалий час не чіпав маховик сталінських репресій (Гейер, М., ред., 2011, с. 34).

Сталінізм визначив напрям розвитку радянської статистики, що суттєво вплинуло на висвітлення теми сучасною історіографією. За свідченням єрусалимського професора Марка Тольца, більшість досліджень, присвячених розвитку статистики СРСР, фокусуються саме на 1930-х рр. (Тольц, М., 2004, с. 1). Це можна пояснити закритістю теми в радянський час через важкі демографічні та економічні наслідки сталінських перетворень, деградацією поточного обліку населення того часу й кардинальними інституційними змінами статистичного управління. Для масштабу інституційного хаосу у статистичному відомстві французькі дослідники А. Блюм та М. Меспуле використали концепт бюрократичної анархії (Блюм, А. и Меспуле, М., 2006). Про рівень статистичного обліку в часи Голодомору 1932–1933 рр. красномовно свідчить доповідна записка інспектора охорони здоров'я Царичанського району Дніпропетровської області пані Меліцевої про те, що четверта частина смертності на підлеглий їй території не реєструється (Материалы об оказании помощи голодающему населению Павлоградского района (сведения, переписки), арк. 32). Саме за сталінської епохи зменшилась кількість опублікованих даних, що залишились сталою тенденцією протягом усієї історії СРСР.

Репресивний фактор та контроль над статистичним відомством мають враховуватись при використанні радянської статистики. В межах цієї розвідки доцільно розглянути поширені в історіографії кейси про специфіку даного виду джерела. Для дослідження явищ соціально-економічного життя варто пам'ятати про домінування диктату найбільшого числа – поширення найбільшого з можливих або наявних показників у статистиці. Про це повідомляє дослідження під егідою ООН ««Politics and statistics: independence, dependence, interaction?»», створене на початку 1990-х рр. (Seltzer, W., 1994, p. 32). Про постійне збільшення показника виробітку свідчить постанова ЦК ВКП (б) 1935 р., що твердила про невідповідність статистики стаханівським рекордам (Шейнин, О., 2009, с. 189).

Відомі зарубіжні дослідники Р. Девіс та С. Віткрофт визначили типові проблеми господарського обліку СРСР: порівняння командно-адміністративної та ринкової системи через визначення індексів цін («ефект Гершенкрона»), викривленість та мізерна кількість реальної статистики – як наслідок, вся економіка зображується через концепт «кривого дзеркала» (Dawis, R. & Wheachcroft, S., 1994, pp. 27–29). Згаданий вище В. Кабанов звертає увагу на невідповідність по-

казників обліку через неврахування росту оптових цін, завдяки чому показник виробництва зростав інколи до 90 % (Кабанов, В., 1998, с. 587). Подібну тенденцію розвитку радянської статистики розкрив джерелознавець Борис Корольов, згадуючи так званий «бункерний врожай» – завищені показники збору зернових на території України (Калакура, Я., Войцехівська, І., Павленко С. та ін., 2002, с. 383).

Без статистики неможливо відтворити інформацію про демографічну ситуацію в СРСР. Збір та аналіз кількісних даних про природний та механічний рух населення з 1930-х рр. перебував під постійним контролем держави. Наприклад, РАЦСи передали з відання статистичного управління до НКВС, а Й. Сталін дозволяв собі прогнозувати кількість населення (Тольц, М., 2004, с. 2–3). Джерела демографічної історії поділяють на такі групи: матеріали переписів, акти реєстрації народжуваності та смертності в окремих республіках; таблиці народжуваності та смертності, складені радянськими статистиками, зокрема Юрієм Корчаком-Чепурківським (хоча їх можна також частково віднести й до історіографії питання) (Корчак-Чепурківський, Ю., 1929); акти місцевих комісій народно-господарського обліку; поточні розрахунки органами статистики складу та чисельності населення; окремі документи, які містили списки спецконтингентів та розстріляних, знайдені після відкриття нових архівів (наприклад, Смоленський архів до 1980-х рр. використовувався західною історіографією як місце зосередження провідних джерел з демографічної історії 1930-х рр.); матеріали підготовчих та кон'юнктурних переписів цих років.

На особливості роботи зі статистикою народонаселення звертало увагу радянське джерелознавство. Вже згадана колективна монографія за редакцією І. Ковальченка виділяла такі недоліки фіксації руху населення: відсутність інформації про міграції в сільській місцевості, пауза в публікації даних про народжуваність і смертність протягом 1930-х-1950-х рр., недостатнє охоплення обліком території держави тощо (Ковальченко І. ред., 1979, с. 18–21). Сучасна історична демографія для відновлення природного і механічного руху населення Радянського Союзу використовує широкий методологічний інструментарій. По-перше, слід подолати недоліки збору статистичних матеріалів того часу: поправка недообліку переписів, виправлення статево-вікової піраміди, виявлення прихованого контингенту (військових, арештантів і т. д.) та розподіл його по окремим республікам. По-друге, як сказано вище, слід звертати увагу на певний рівень політичного впливу та фальсифікацій статистичного матеріалу. Наприклад, колектив російських дослідників Євген Андрєєв, Леонід Дарський та

Тетяна Харкова наполягали на тому, що кількість населення за переписом 1939 р. штучно підвищена на 0,95 % (Андрєєв, Е., Дарський, Л. и Харькова, Т., 1998, с. 54). На постійний облік населення впливали висилання та депортації, коли значна кількість осіб залишала свої місця проживання. У таких випадках усі документи направляли до «спецкомендатур» НКВС.

Варто згадати про рівень публікації статистичних джерел радянського періоду. Введену до обігу статистику можна розподілити на дві частини: видану за часів СРСР та пострадянську. Перша група не в повному обсязі є вірогідною і репрезентативною, зважаючи на час публікації даних джерел. Наприклад, протягом 1920-х рр. статистичне відомство видало 35 томів «Трудов ЦСУ», а через півстоліття інформаційні можливості опублікованої статистики зменшились у 50 разів (Воронов, В., 2003, с. 297). Доволі репрезентативними та інформативними є такі публікації радянської статистики: матеріали всесоюзних переписів населення, «Енциклопедія народного господарства Української РСР», «Народне господарство УРСР», «Города Украины», «Хозяйственное положение СССР», «Сельское хозяйство СССР», «Хозяйство СССР в ... году». Певну статистичну інформацію мають різного роду довідники. Наприклад, передвоєнна брошура «Справочник председателя колхоза» фіксувала зміни в нормі виробітку та рівні оплати праці селян-колгоспників (Абрамов, В. та ін., 1941, с. 4, 12). Про заідеологізованість радянських статистичних публікацій свідчать дані про падіння заробітної плати та ріст безробіття у «світі капіталу» (Сборник статистических материалов (в помощь агитатору и пропагандисту), 1986, с. 269). Фантастичні порівняння рівнів життя в СРСР та країнах Заходу стали хрестоматійними для підручників джерелознавства (Воронов, В., 2003, с. 299).

Якісно інший пласт джерел представлений статистикою, опублікованою після розпаду СРСР. «Архівна революція» дозволила світу побачити велику кількість таємних документів. Вагомим історіографічним фактом стала публікація репресованого загальносоюзного перепису 1937 р. (Поляков, Ю., Водарский, Я. и Жиромская, В. ред., 1991). Це відкрило багато «білих» плям щодо історії сталінських соціальних перетворень, зокрема смертності населення під час Голодомору 1932–1933 рр. Доповненням до загальносоюзного перепису стала публікація його українських матеріалів за редакцією вітчизняних дослідників Станіслава Кульчицького і Геннадія Єфіменка (Кульчицкий, С. та Єфіменко, Г. ред., 2003, с. 73–142). Протягом 2000-х рр. виходили друком не тільки збірники документів з окремими статистичними матері-

алами, а й періодичні видання, присвячені розсекреченню документам. Наприклад, науково-документальний журнал «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ» містив цифровий матеріал про соціальний склад репресованих (Нікольський, В., 2003. с. 91). Серії-мартирологи «Реабілітовані історією» та «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр.» містили вже оброблений статистичний матеріал.

Доволі інформативними є збірники статистичних матеріалів СРСР у мережі Internet. Ресурс «Исторические материалы» містить 25398 статистичних документів, що стосувалися різних сфер і періодів життя Російської імперії та Радянського Союзу (URL: <http://istmat.info/statistics>). Наприклад, про складнощі проведення індустріалізації свідчить документ «Из объяснительной записки к отчету Наркомфина СССР об исполнении госбюджета за 1933 г.», про історію медицини – статистичні зведення «Аборты по областям и республикам РСФСР, а также по УССР и БССР за 1932 и 1933 гг.», про стан житлового будівництва – «Справка ЦСУ СССР Л. М. Кагановичу о состоянии городского жилищного фонда в 1940–1952 гг.». Електронні публікації статистики не змінюють зміст, але впливають на форму та зовнішні ознаки джерела.

На нашу думку, слід окремо зупинитись на розгляді потенційної джерельної бази на прикладі державних центральних і обласних архівів України. Детальніше роботу провідних органів обліку і статистики УРСР у післявоєнний час можуть розкрити фонди № 280 та 291 Центрального державного архіву громадських організацій (ЦДАГО: путівник, 2001, с. 465–466). Місцеві архіви містять документи планових управлінь та комісій різних органів влади, статистичних бюро виконавчих комітетів, відділів статистики промисловості, районних інспектур держстату тощо.

У контексті відтворення історії природного руху населення Дніпропетровщини передвоєнного часу джерелами можуть стати доповідна записка про перевірку сільського обліку списків населених місць та списків домоволодінь по районах області за 1938 р., а також звіт про проведення третього загальносоюзного перепису 1939 р. в регіоні. Обидва

джерела прямо пов'язані з переглядом результатів «репресованого» перепису 1937 р., особливо щодо сільського обліку населення. Ось що повідомляється у звіті про проведення перепису 1939 р.: «Весь 1937 год сельсоветский учет находился в заброшенном состоянии. Еще при переписи 1937 г. на места была спущена вредительская директива врагов народа, дискредитирующая сельсоветский учет и запрещающая пользоваться его данными» (Отчет о проведении Всесоюзной переписи населения 1939 г. на территории Днепропетровской и Запорожской области, 1939, арк. 2).

Подібні твердження дозволили легітимізувати тотальні перевірки обліку населення, які здійснювалися напередодні третього всесоюзного перепису задля знайдення так званого «розриву Курмана» в один мільйон осіб між очікуваною та реально зафіксованою кількістю населення. У цьому звіті вказано на намагання багатьох працівників районних інспектур приховати колосальні розходження в кількості населення «анекдотичними» поясненнями, якими називаються відмітки у доповідних записках про вибуття та смерть громадян (Отчет, 1939, арк. 2). Загалом за 1938 р. було проведено три перевірки сіл та міст в межах Дніпропетровщини: у квітні–травні, липні, грудні. Вони виявляли десятки тисяч осіб, «пропущених» попереднім репресованим переписом. Подібні історичні джерела можуть допомогти уточненню вторинних статистичних матеріалів та розкрити регіональні аспекти багатьох сфер життя радянського суспільства.

Результати та висновки. Радянська статистика – доволі великий і специфічний масив джерел. Його використання має враховувати безліч факторів: від політичних впливів до складнощів відображення командно-адміністративної системи. Тому сучасна історіографія використовує значний масив міждисциплінарних методів у роботі зі статистикою. Справа в особливій джерелознавчій критиці, яка полягає в урахуванні типового для переписної практики СРСР недообліку, репресивного тиску на статистичні органи та постійних дестабілізацій обліку внаслідок соціальних потрясінь сталінізму. Актуальним є використання потенційної джерельної бази, особливо для відтворення маловивчених тем соціально-економічного життя радянського суспільства.

Бібліографічні посилання

Андреев, Е., Дарский, Т. и Харькова, Т., 1998. *Демографическая история России: 1927–1959*. М. : Информатика.

Блюм, А. и Меспуле, М., 2006. *Бюрократическая анархия. Статистика и власть при Сталине*. М. : РОСПЕИ.

Воронов, В., 2003. *Джерелознавство історії України: Курс лекцій*. Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту.

Гейер, М., 2011. Введение. После тоталитаризма. Сравнительный анализ сталинизма и нацизма. В: М. Гейер и Ш. Фицпатрик, ред. *За рамками тоталитаризма. Сравнительные исследования сталинизма и нацизма*. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, с. 6–51.

Исторические материалы. Доступно: <http://istmat.info/statistics> (дата звернення 11.03.2019).

Кабанов, В., 1998. Исторические источники советского периода. В: И., Данилевский, В., Кабанов, О., Медушевская, М., Румянцева, ред. *Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие*. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, с. 582–605.

Калакура, Я., Войцехівська, І., Павленко, С., Корольов, І., Палієнко М., 2002. *Історичне джерелознавство: Підручник*. К.: Либідь.

Ковальченко, И. и Бовыкин, В. ред., 1979. *Массовые источники по социально-экономической истории России периода капитализма*. М.: Наука.

Ковальченко, И. ред., 1979. *Массовые источники по социально-экономической истории советского общества*. М.: Изд-во Моск. ун-та.

Корчак-Чепурківський, Ю., 1929. *Таблиці доживання та сподіваного життя людності УСРР 1925–1926*. Х.: ЦСУ УСРР.

Лубский, А. и Пронштейн, А., 1981. Некоторые теоретические и методические проблемы источниковедения массовых источников. В: В. Буганов ред. *Источниковедение отечественной истории*. М.: Наука, с. 3–36.

Материалы об оказании помощи голодающему населению Павлоградского района (сведения, переписки), 1933. Ф. 2240. О. 1. Спр. 81.

Нікольський, В., 2003. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. *3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1, с. 91.

Отчет о проведении Всесоюзной переписи населения 1939 г. на территории Днепропетровской и Запорожской области. 1939. Ф. 2493. Оп. 29. Спр. 3. Державний архів Дніпропетровської області.

Поляков, Ю., Водарский, Я. и Жиромская, В. ред., 1991. *Всесоюзная перепись населения 1937 г. Краткие итоги*. М.: Институт истории СССР.

Румянцева, М., 1998. Массовые источники. В: И., Данилевский, В., Кабанов, О., Медушевская, М., Румянцева, ред. *Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие*. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, с. 331–335.

Русина, Ю., 2015. *Источниковедение новейшей истории России: (учеб. пособие)*. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та.

Сборник статистических материалов (в помощь агитатору и пропагандисту), 1986. М.: Финансы и статистика.

Справочник председателя колхоза, 1941. М.: Сельхозгиз.

Тольц, М., 2004. Тайны советской демографии. *Демоскоп Weekly*. 171–172, с. 1–16.

Центральний державний архів громадських об'єднань: путівник, 2001. Київ.

Шейнин, О., 2001. Статистика и идеология в СССР. *Заметки по еврейской истории*, 6 (41), с. 179–198.

Davies, R. & Wheachcroft, S., 1994. The crooked mirror of Soviet economic statistics. In: R., Davies, M., Harrison & S. Wheachcroft eds. *The economic transformation of the Soviet Union, 1913–1945*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 24–38.

Graziosi, A., 1999. The new Soviet archival sources. *Cahiers du monde russe. Cahiers du monde russe*. 40 (1–2), p. 13–63.

Seltzer, W., 1994. Politics and statistics: independence, dependence or interaction? *DESIPA working paper series*, 6, p. 1–45.

Wheatcroft, S., 1992. Statistical sources for the study of soviet social history in the prewar period. In: Sh., Fitzpatrick & V., Lynne eds. *A researcher's guide to sources on soviet social history in 1930s*. M. E. Sharpe, Inc., p. 153–176.

White, C., 1964. Unkind cuts at statisticians. *The American Statistician*. 18(5), p. 15–17.

References

Andreev, E., Darskij, & T. Har'kova, T., 1998. *Demograficheskaja istorija Rossii: 1927–1959 [Demographic history of Russia: 1927–1959]*. М.: Informatika.

Bljum, A. & Mesuple, M., 2006. *Bjurokraticheskaja anarhija. Statistika i vlast' pri Staline [Bureaucratic anarchy. Statistics and power under Stalin]*. М.: ROSSPEN.

Central'nyy derzhavnyj arhiv gromads'kih obiednan': putivnik [Central State Archive of Public Associations: A Guidebook], 2001. Kyiv.

Gejer, M., 2011. Vvvedenie. Posle totalitarizma. Sravnitel'nyj analiz stalinizma i nacizma [Introduction After totalitarianism. Comparative analysis of Stalinism and Nazism]. In: M. Gejer & Sh. Ficpatrik, eds. *Za ramkami totalitarizma. Sravnitel'nye issledovaniya stalinizma i nacizma [Outside of totalitarianism. Comparative studies of Stalinism and Nazism]*. М.: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJeN); Fond Pervogo Prezidenta Rossii B. N. El'cina, p. 6–51.

Istoricheskie materialy [Historical materials]. Available at: <http://istmat.info/statistics> (Accessed 11 March

2019).

Kabanov, V., 1998. Istoricheskie istochniki sovetskogo perioda [Historical sources of the Soviet period]. In: I., Danilevskij, V., Kabanov, O., Medushevskaja, M., Rumjanceva, eds. *Teorija. Istorija. Metod. Istochniki rossijskoj istorii: Ucheb. Posobie [Theory. History. Method. Sources of Russian History: Handbook]*. М.: Rossijsk. gos. gumanit. un-t, p. 582–605.

Kalakura, Ja., Voycehivs'ka, I., Pavlenko, S., Korol'ov, I., Palienko M., 2002. *Istorichne dzhereloznavstvo: Pidruchnik [Historical Source Studies: Handbook]*. К.: Lybid'.

Korchak-Chepurkivs'kij, Ju., 1929. *Tablici dozvivannja ta spodivanogo zhtttja ljudnosti USRR 1925–1926 [The tables of life and the expected life of the people of the USSR 1925–1926s]*. Kh.: CSU USRR.

Koval'chenko, I. Bovykin, V. eds., 1979. *Massovyje istochniki po social'no-jekonomicheskoy istorii Rossii perioda kapitalizma [Mass sources on the socio-economic history of Russia in the period of capitalism]*. М.: Nauka.

Koval'chenko, I. ed., 1979. *Massovyje istochniki po social'no-jekonomicheskoj istorii sovetskogo obshhestva* [Mass sources on the socio-economic history of soviet society]. M.: Izd-vo Mosk. un-ta.

Lubskij, A. & Pronshtejn, A., 1981. Nekotorye teoreticheskie i metodicheskie problemy istochnikovedenija massovykh istochnikov [Some theoretical and methodological problems of source study of mass sources]. In: V. Buganov ed. *Istochnikoedenie otechestvennoj istorii* [Source study of national history]. M.: Nauka, p. 3–36.

Materialy ob okazanii pomoshhi golodajushhemu naseleniju Pavlogradskego rajona (svedenija, perepiski) [Materials on rendering assistance to the starving population of the Pavlograd district (information, correspondence)], 1933. Fund 2240. Inventory 1. File 81. State Archive of Dnipro region.

Nikols'kij, V., 2003. Represivna dijal'nist' organiv derzhavnoï bezpeki SRSR v Ukraïni (kinec' 1920-h-1950-ti rr.). Istoriko-statistichne doslidzhennja [The repressive activity of the state bodies security of the USSR in Ukraine (late 1920s-1950s). Historical and statistical research]. *From archives VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, 1, p. 91.

Otchet o provedenii Vsesojuznoj perepisi naselenija 1939 g. na territorii Dnepropetrovskoj i Zaporozhskoj oblasti [Report on the conduct of the All-Union Population Census of 1939 in the territory of Dnipropetrovsk and Zaporizhia regions]. 1939. Fund 2493. Inventory 29. File 3. State Archive of Dnipro region.

Poljakov, Ju., Vodarskij, Ja. & Zhiromskaja, V. red., 1991. *Vsesojuznaja perepis' naselenija 1937 g. Kratkie itogi* [1937 All-Union Population Census. Summary]. M.: Institut istorii SSSR.

Rumjanceva, M., 1998. Massovyje istochniki [Mass sources]. In: I., Danilevskij, V., Kabanov, O., Medushevskaja, M., Rumjanceva, eds. *Teorija. Istorija. Metod. Istochniki rossijskoj istorii: Ucheb. Posobie* [Theory. History. Method. Sources of Russian History: Textbook].

M.: Rossijsk. gos. gumanit. un-t, p. 331–335.

Rusina, Ju., 2015. *Istochnikovedenie novejshej istorii Rossii: (ucheb. posobie)* [Source study of the modern history of Russia: (handbook)]. Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta.

Sbornik statisticheskikh materialov (v pomoshh' agitatoru i propagandistu) [Collection of statistical materials (help for the agitator and propagandist)], 1986. M.: Finansy i statistika.

Shejnin, O., 2001. Statistika i ideologija v SSSR [Statistics and ideology in the USSR]. *Zametki po evrejskoj istorii* [Jewish history notes], no. 6 (41), p. 179–198.

Spravochnik predsedatelja kolchoza [Directory of the chairman of the collective farm], 1941. M.: Selhozgiz.

Tol'c, M., 2004. Tajny sovetskoj demografii [Secrets of the Soviet demography]. *Demoskop Weekly*. no. 171–172, p. 1–16.

Voronov, V., 2003. *Dzhereloznavstvo istorij Ukrainy: Kurs lekcij* [Source study of Ukrainian history: lecture course]. D.: Vyd-vo Dnipropetr. un-tu.

Davies, R. & Wheachcroft, S., 1994. The crooked mirror of Soviet economic statistics. In: R., Davies, M., Harrison & S. Wheachcroft eds. *The economic transformation of the Soviet Union, 1913–1945*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 24–38.

Graziosi, A., 1999. The new Soviet archival sources. *Cahiers du monde russe. Cahiers du monde russe*. no. 40 (1–2), p. 13–63.

Seltzer, W., 1994. Politics and statistics: independence, dependence or interaction? *DESIPA working paper series*, no. 6, p. 1–45.

Wheatcroft, S., 1992. Statistical sources for the study of soviet social history in the prewar period. In: Sh., Fitzpatrick & V., Lynne eds. *A researcher's guide to sources on soviet social history in 1930s*. M. E. Sharpe, Inc, p. 153–176.

White, C., 1964. Unkind cuts at statisticians. *The American Statistician*, no. 18 (5), p. 15–17.